

واکاوی نقش معنویت در مدیریت انقلابی بر اساس دیدگاه رهبر معظم

انقلاب با تأکید بر قرآن کریم و صحیفه سجادیه

سیدمهدی غنی زاده^{۱*}، عبدالاحد قراری^۲، امیرحسام رادفر^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۰۱

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست و ششم، شماره ۹۹، تابستان ۱۴۰۲

 20.1001.1.1735501.1402.26.99.5.8_

چکیده

مدیریت نقش بسزایی در کارایی سازمانی دارد و بدون مدیریت صحیح و اسلامی امکان رشد حقیقی در سازمان‌ها وجود نخواهد داشت. مدیریت انقلابی به‌عنوان یک مدیریت مبتنی بر ارزش، دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی است که در شرایط حاضر کشور و لزوم عبور از مشکلات مدیریتی، اهمیت دوچندانی یافته است. از میان مؤلفه‌های متعدد مدیریت انقلابی، معنویت جایگاه ویژه‌ای دارد. در این پژوهش که از لحاظ روش کیفی است با بهره‌گیری از تحلیل مضمون و تشکیل شبکه مضامین، سعی شده الگوی مدیریت مبتنی بر معنویت بر اساس بیانات رهبر معظم انقلاب و با استناد به آیات قرآن کریم و صحیفه سجادیه، ارائه شود. در این مقاله در ابتدا با مطالعه بیانات معظم له، ۴۱ مضمون پایه با بهره‌گیری از نرم‌افزار Maxqda22 استخراج شد و سپس این مضامین پایه در سه مضمون نگرشی، گرایشی و رفتاری با استناد به قرآن کریم و صحیفه سجادیه سازمان‌دهی شدند. از آنجاکه مضامین استخراج‌شده مستند به آیات موضوعی قرآن کریم و فرازهای مرتبط در صحیفه سجادیه هستند، از روایی لازم برخوردارند. پایایی نتایج نیز با محاسبه ضریب توافق کاپا دارای مقبولیت کافی (بالای ۹۰ درصد) تشخیص داده شد. نتایج نشان می‌دهد مدیریت معنویت محور با پیروی از ۱۰ مؤلفه (مضمون) بینشی، ۱۰ مؤلفه گرایشی و ۲۱ مؤلفه رفتاری محقق می‌شود. اصلی‌ترین و مؤثرترین مضامین در بین ۴۱ مضمون پایه عبارت از مضمون توحید در بین مؤلفه‌های بینشی، صدق و اخلاص در بین مؤلفه‌های گرایشی و تقوا در بین مؤلفه‌های رفتاری می‌باشد.

کلیدواژه:

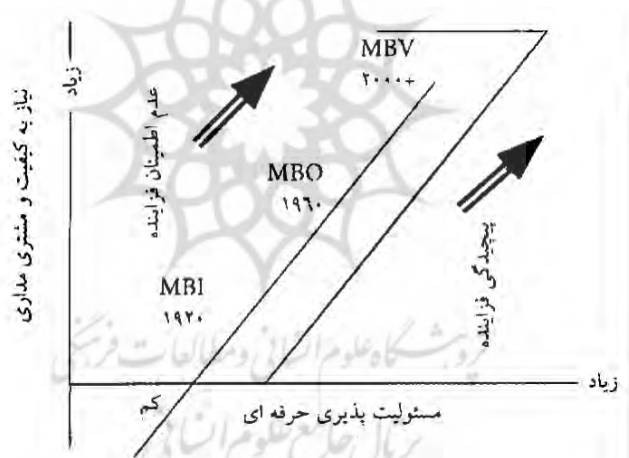
مدیریت انقلابی، معنویت، رهبر معظم انقلاب، تحلیل مضمون، قرآن کریم، صحیفه سجادیه.

^۱ طلبه سطح ۳ حوزه علمیه، تهران، ایران. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مهندسی نفت، دانشگاه صنعتی سهند، تبریز، ایران (نویسنده مسئول) mghanizadeh@yandex.com
^۲ طلبه درس خارج و استاد حوزه علمیه قم، قم، ایران. abdulahad.gharari@gmail.com
^۳ دانش‌آموخته دکتری مدیریت دانش، دانشگاه تهران amirradfar@ut.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله:

۱-۱- مقدمه موضوع

مدیریت مبتنی بر ارزش‌ها گونه‌ای از مدیریت است که در آن به جای اتکا به تجربیات و دانسته‌های قبلی، به ارزش‌ها اتکا می‌شود. شتاب بسیار تحولات و پیچیدگی فرآیندها از علل عمده‌ی روی آوردن به مدیریت ارزشی در جهان امروز می‌باشد. همان‌طور که در شکل ۱ دیده می‌شود، در دهه ۱۹۲۰ میلادی عمده تمرکز بر روی مدیریت مبتنی بر دستورالعمل‌ها (MBI^۱) بود لکن بعد از سال ۱۹۶۰ به دلیل نیازهای جامعه مدیریت مبتنی بر اهداف (MBO^۲) شکل گرفت تا مدیریت دارای چابکی و انعطاف‌پذیری بیشتری باشد. در نهایت با پیشروی رشد علم و فناوری و همچنین نیازهای جوامع، به دلیل ناتوانی سایر روش‌های مدیریتی، مدیریت مبتنی بر ارزش‌ها (MBV^۳) توسعه یافت. مدیریت مبتنی بر ارزش‌ها، مدیریت مدیریتی است که می‌تواند پاسخگوی سیستم‌های پیچیده و جوامع مختلف باشد (دولان و همکاران، ۲۰۰۳؛ مبینی دهکردی، ۱۳۹۱).

شکل ۱: روند حرکت علم مدیریت به سمت مدیریت مبتنی بر ارزش (فراهانی، ۱۳۸۵)

در کشور ما نیز هم به جهت تغییرات نیازها در سطح جهانی و تأثیرات آن بر جامعه ایران و هم به جهت پیروزی انقلاب اسلامی ایران، مدیریت مبتنی بر ارزش‌ها اهمیت مضاعفی

¹ Management By Instructions

² Management By Objective

³ Management By Value

پیدا کرده است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، ارزش‌های اسلامی جایگزین ارزش‌های نظام شاهنشاهی شد و مدل جدیدی از مدیریت توسط حضرت امام خمینی (ره) ارائه گردید و باعث شد که روش‌های مدیریتی نیز بار ارزشی به خود بگیرند و بتوانند در فضای معنوی و انقلابی ایران اسلامی، ایفای نقش کارآمد و متناسبی نمایند (نعمتی، ۱۳۹۳). لذا شناخت مؤلفه‌های مؤثر بر مدیریت انقلابی عامل اولیه موفقیت در مدیریت و رفع مشکلات در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و ... می‌باشد. مدیریت رکن اساسی نیل به اهداف و تحقق چشم‌اندازهای پیشرفت کشور و رسیدن به ایران قوی است. مدیریت انقلابی را می‌توان یک دستاورد راهبردی نظام دانست که در جهان دارای ویژگی‌ها منحصر به فرد خود است. دستاوردی که شهید قاسم سلیمانی (ره) با بهره‌گیری از آن، توانست بحران‌های مهم جهانی مثل داعش را رفع و جهان را از خطر تروریسم و عقاید انحرافی ضد اسلامی دور نماید.

۱-۲. ضرورت موضوع

رشد و تعالی کشور وابسته به عملکرد مدیران و کارگزاران حکومت می‌باشد. به گونه‌ای که حضرت امام خمینی (ره) هشدار می‌دهند که اگر مدیران کشور دچار انحراف باشند، تأثیر سوء آن بر کل جامعه خواهد بود (صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۳۹). لذا نحوه‌ی مدیریت در نظام اسلامی هم به دلیل اهمیت ارزش‌های اسلامی و هم به دلیل فشارهای بین‌المللی، اهمیت دوچندانی یافته است. در این شرایط، تربیت مدیران انقلابی نقش بسزایی در پیشبرد اهداف انقلاب دارد (خان محمدی، هادی، ۱۳۸۸). رهبر معظم انقلاب به عنوان تربیت‌یافته مکتب امام خمینی (ره) بر مسئله نوع مدیریت در میان کارگزاران تأکید بسیاری دارند. در نظر ایشان، تنها مدیریت انقلابی است که می‌تواند کشور را جلو ببرد و موانع را از میان بردارد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۶/۱/۱). ایشان دلیل عمده‌ی عقب‌ماندگی‌ها در تحقق مراحل ۵ انقلاب اسلامی و تشکیل دولت اسلامی را در داخل کشور و مهم‌ترین آن را نیز مسئله‌ی ضعف‌های درونی مدیران می‌دانند (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۷/۳/۷، ۱۳۸۷/۲/۱۴). در حال حاضر کشور با چهار مشکل عمده یعنی ۱- آسیب‌های درونی ۲- آسیب‌های اقتصادی ۳- آسیب‌های سیاسی-قضایی ۴- آسیب‌های فرهنگی-اجتماعی روبروست. جدول ۱ برخی از این آسیب‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۱: آسیب‌ها و مشکلات موجود در کشور بر اساس بیانات رهبر معظم انقلاب (خدادی و همکاران، ۱۳۹۸)

آسیب‌های درونی و نفسانی	آسیب‌های اقتصادی	آسیب‌های سیاسی - قضایی	آسیب‌های فرهنگی - اجتماعی
هوا و هوس پرستی (۷۱/۱/۱۵)	گرانی و تورم (۸۹/۱/۱)	اختلال در دستگاه محاسباتی (۹۸/۷/۴)	تربیت‌های طولانی مدت غیراسلامی (۷۰/۱۱/۱۴)
سستی ایمان انقلابی (۸۰/۸/۱۲)	سوءاستفاده از بیت‌المال (۷۴/۱۱/۲۰)	عدم تحقق عدالت مطلوب	گسترش فقر (۹۶/۳/۲۲)
انفعال و خودباختگی (۷۶/۳/۱۴)	اشتغال و بیکاری (۹۵/۵/۴)	سازش‌پذیری (۹۷/۴/۲۱)	تضعیف نهاد خانواده (۹۰/۱۰/۱۴)
ارتجاع (۹۶/۱۱/۲۹)	کوچک‌سازی نشدن دولت (۹۷/۶/۷)	تفکر تقلیدی در سیاستگذاری (۷۰/۲۹/۲)	افزایش میزان طلاق (۷۷/۷/۱۸)
دنیازدگی (۸۰/۸/۱۲)	مشکلات جامعه کارگری (۹۶/۲/۱۱)	نفوذ در مراکز تصمیم‌گیری (۹۸/۸/۲۴)	مهار نشدن اعتیاد و تهیجات جنسی (۹۱/۷/۲۶)

طبق جدول فوق، در مجموع ۱۰۹ آسیب عمده طبق بیانات رهبر معظم انقلاب در عرصه‌های ۴ گانه وجود دارد که نیازمند یک مدیریت و عزم انقلابی برای رفع مشکلات و رسیدن به نقطه مطلوب می‌باشد. نقطه‌ی مطلوب در مدیریت کشور، مطابقت یافتن اعمال فردی، نحوه رفتار با مردم، رفتار کارگزاران با یکدیگر و رفتار با نظام‌های بین‌المللی با معیارها و ضوابط اسلامی و سپس حل مشکلات و نارسایی‌هاست (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۴/۶/۸).

همچنین مسئله‌ی استفاده از ظرفیت‌های مردم و مردمی‌سازی بخش‌های مختلف نظام که نقش مهمی در حل مشکلات کشور دارد، خود وابسته به عملکرد مدیران می‌باشد. در نظر رهبر معظم انقلاب، حضور مردم وابسته به معنویت مدیران، رفع مشکلات اولیه مردم و ایجاد فرصت برای نقش‌آفرینی آنان می‌باشد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۶۹/۱۲/۰۱، ۱۳۹۹/۰۶/۳۱).

لذا تحول در مدیریت و تحقق مدیریت انقلابی منجر به میدان آمدن ظرفیت مردمی نیز خواهد شد و مشکلات در حوزه‌های متعدد اقتصادی، فرهنگی، نظامی و امنیتی سریع‌تر و کم‌عارضه‌تر رفع خواهد شد.

۳-۱. اهمیت موضوع

مدیریت انقلابی آن‌چنان دارای اهمیت است که رهبر معظم انقلاب راه عبور از تمام مشکلات کشور را اصلاح روش‌های مدیریتی برشمرد و بازگشت به مدیریت انقلابی که نمونه بارز آن در دفاع مقدس بود را ضروری می‌دانند (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۶/۰۱/۰۱). مدیریت انقلابی در نظام فکری رهبر معظم انقلاب، دارای مؤلفه‌های متعددی است؛ مؤلفه‌های سازمانی، مؤلفه‌های اجتماعی و مؤلفه‌های فردی (فخرایی و همکاران، ۱۳۹۸). لکن در اندیشه رهبر معظم انقلاب تا زمانی که یک مدیر در تقویت و تحکیم مؤلفه‌های فردی موفق نباشد، در سازمان و اجتماع نیز موفق نخواهد شد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۸/۰۷/۰۸). در بین مؤلفه‌های فردی، مسئله معنویت و اخلاق جایگاه ویژه‌ای دارد. به‌طوری که ایشان اولین کار پیش روی انسان را تحول روحی و معنوی می‌دانند (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۰/۱۱/۱۴). همچنین ارتباط معنویت با مدیریت به حدی است که معظم له در رابطه با شهید سلیمانی (که به‌عنوان مدیر تراز انقلاب شناخته می‌شود) عامل اصلی موفقیت ایشان را صدق و اخلاص (که یک عامل معنوی است)، دانسته و آن را اصلی‌ترین مسئله در مکتب شهید سلیمانی معرفی می‌نمایند (رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۱/۱۰/۱۱، ۱۴۰۰/۱۰/۱۱).

۴-۱. مسئله اصلی:

در این پژوهش نظر به اهمیت توأمان معنویت و مدیریت، بیانات مرتبط رهبر معظم انقلاب به‌منظور استخراج ابعاد مختلف مدیریت معنویت محور موردبررسی و دقت قرار گرفته است. سوال اصلی این مقاله این است که «مؤلفه‌های معنوی در تحقق مدیریت انقلابی بر اساس دیدگاه رهبر معظم انقلاب چیست؟». سؤال فرعی این پژوهش نیز عبارت است از: کدام مؤلفه‌های معنوی دارای تأثیر و اهمیت بیشتری می‌باشند؟ هدف اصلی این پژوهش نیز تدوین و ارائه الگویی برای مدیریت معنویت محور از بیانات رهبر معظم انقلاب با نگاه تطبیقی به قرآن کریم و صحیفه مبارکه سجاده می‌باشد.

در حقیقت این پژوهش به دنبال کشف الگوی مدیریت معنویت محور بر اساس اندیشه‌ی رهبر معظم انقلاب است تا بتواند با استفاده از آن بخش مهمی از راه‌کار تحقق مدیریت انقلابی را ارائه نماید.

۵-۱. نحوه سازمان‌دهی مقاله

در این پژوهش در ابتدا مبانی نظری مرتبط با موضوع مقاله ارائه‌شده است و سپس در قسمت یافته‌های تحقیق، با استفاده از تحلیل مضمون و با بهره‌گیری از نظرات و بیانات

رهبر معظم انقلاب، عوامل مؤثر بر مدیریت به‌گونه‌ای که آن مدیریت در تراز ارزش‌های انقلاب اسلامی قرار گیرد، استخراج‌شده است. به‌منظور کشف انطباق این مضامین استخراج‌شده با آیات قرآن و صحیفه سجادیه، به بررسی آیات و ادعیه مرتبط در صحیفه سجادیه پرداخته‌شده است. در ادامه در قسمت بررسی یافته‌ها، با تکیه بر آیات و روایات، نحوه ارتباط مضامین استخراج‌شده با مراحل رشد روحی انسان و همچنین شکوفایی فطرت انسان ارائه‌شده است. در قسمت انتهایی نیز نتیجه‌گیری و پیشنهادهای ارائه‌شده است.

۲- ادبیات موضوع و پیشینه

۲-۱- ادبیات نظری

- معنویت:

معنویت به معنای آگاهی و ارتباط با امر غیرمادی که عموماً متعالی و مقدس است گفته می‌شود. لذا سبک زندگی معنوی صرفاً داشتن تعلق به یکی از ادیان نیست بلکه ارتباط و اتصال به یک حقیقت غیرمادی مقدس اطلاق می‌شود. معنویت یک مفهوم مشکک است که بر مصادیق مختلف معنویت که دارای درجه‌های متفاوت‌اند، قابل انطباق است (یارمحمدی و همکاران، ۱۴۰۰). تعریف معنویت از حیث آثار و نتایج، به شکل کامل‌تری در بیانیه گام دوم ذکر شده است: «معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است... معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده‌ی همه‌ی حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است» (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). معنویت به‌عنوان یک حقیقت در وجود انسان در اثر قرب به خداوند متعال حاصل می‌شود و میزان این معنویت وابسته به درجه‌ی ایمان به خداوند خواهد بود (مطهری، ۱۳۷۸، ۸: ۳۱۲) نقطه‌ی شروع حرکت به سمت معنویت، حرکت درونی در انسان است و با شکوفایی فطرت، حرکت معنوی در انسان ایجاد می‌شود (طباطبایی، ۱۴۱۷، ۶: ۱۶۵).

شاخصه و کار اصلی پیامبران الهی نیز کار دمیدن روح معنویت در جامعه است. معنویت، اساسی‌ترین قدم انبیاء برای ساخت جامعه توحیدی می‌باشد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۰/۲/۲۸). در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب معنویت اولین و مهم‌ترین مسئله در تحول روحی انسان بوده (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۰/۱۱/۱۴) و در تمام مسائل حتی جنبه‌های مادی او نیز مؤثر می‌باشد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۴/۶/۲۳). حکومت اسلامی به همین

مقصود بناشده و هدفی غایی غیر از این ندارد که انسان متخلق به اخلاق حسنه شود و به کمال برسد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۷/۲/۲). لذا لازمه رسیدن جامعه به اهداف توحیدی، متخلق شدن کارگزاران حکومت اسلامی به اخلاق حسنه و معنویات می‌باشد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۵/۹/۱۹).

معنویت مبتنی بر فطرت که منطبق بر ساختار وجودی بشر نیز می‌باشد، نسخه‌ای جهانی برای حرکت به سمت ارزش‌های الهی و زندگی الهی می‌باشد (پارمحمدی و همکاران، ۱۴۰۰). تمام احکام الهی دارای دو مقصد کلی می‌باشند که مقصد اول که مقصد اصلی باشد بازگشت و توجه فطرت به کمالات و مقصد دوم که تبعی است، همان تنفر پیدا کردن آن از نقص است و مظهر همه نواقص، دنیا و دنیاطلبی است (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۷، ۷۹-۸۰). انسان عالم به تمام معلومات فطری است و چنانکه قرآن نیز تصریح دارد که شناخت خوبی و بدی به انسان الهام شده است (قرآن کریم، سوره شمس: ۸). فطرت نقطه‌ی شروع تحول و حرکت معنوی می‌باشد. به طوری که حضرت امام خمینی (ره) در نامه‌ای عرفانی چنین می‌فرماید: «از کجا شروع کنم؟ بهتر آن است از فطرت باشد فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ (روم: ۳۰). در فطرت و خلقت، انسان امکان ندارد به غیر کمال مطلق توجه کند و دل ببندد» (صحیفه امام خمینی (ره)، ج ۱۸، ص ۴۴۳).

رابطه بین افعال حسنه و معنوی انسان مانند نماز، خدمت به مردم، دعا و نیایش، مراقبه، محاسبه و ... با فطرت نقش مهمی را در تحلیل یافته‌های این مطالعه ایفا می‌نماید. در تبیین این رابطه می‌توان گفت همان‌طور که انسان دارای قوایی ادراکی است که در عرض هم قرار دارند (مانند شنوایی و بینایی) در طول هم نیز دارای مراتب می‌باشد (مانند رابطه طولی حس، خیال، وهم و عقل). انسان در مراتب نفس خودش نیز دارای قوای ادراکی متعددی است که از اعضا و حس شروع می‌شود و به قلب، فکر و بالاتر از آن می‌رسد. همه این قوا، شئون مرتبه عالی وی هست که بالاترین و مخفی‌ترین لایه وجود اوست. بالاترین مرتبه خلقی انسان که محیط همه مراتب اوست، به اعتبار سریان در همه مراتب لطیف وجودی وی، فطرت نامیده می‌شود (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸، ص ۲۱۵). فطرت انسانی هردو شأن ادراکی و شأن عملی را دارد و این به حساب واقعیت تکوینی و تشریحی باطن عالم است. با

۱ الْعُقُولُ أَيْمَةُ الْأَفْكَارِ وَ الْأَفْكَارُ أَيْمَةُ الْقُلُوبِ وَ الْقُلُوبُ أَيْمَةُ الْخَوَاسِ وَ الْخَوَاسُ أَيْمَةُ الْأَعْضَاءِ؛ عقول رهبران افکار،

افکار رهبران دل‌ها، دل‌ها رهبران حواس و حواس رهبران اعضای بدن انسان اند. (کنز الفوائد، ۱: ۲۰۰)

این مقدمه گفته می‌شود که در صورت انجام عمل صالح توسط انسان، سیر باطنی در درون خود انسان آغاز می‌شود و وی در مراتب نفس خودش سفر می‌نماید^۱. انسان بر اثر علم حق و عمل صالح، پیوسته در مراتب فطرت خودش ترقی می‌نماید و آن علم که بالذات یک حقیقت نورانی است به حقیقت نورانی تری می‌رسد؛ مثلاً توحید ذهنی به توحید قلبی و بعد به توحید شهودی می‌رسد. این‌ها همه توحیداند اما به یک لحاظ دیگر فاصله بسیاری با یکدیگر دارند. لذا فطرت یک عامل در عرض سایر مؤلفه‌های معنوی (همانند توکل، توحید، صدق و...) نیست بلکه لایه عمقی تربیت است؛ تربیتی که در آن متربی و سیر تربیت و مبدأ و مقصد آن یکی هستند و آنچه در فرایند این نوع از تربیت اتفاق می‌افتد ادراک عمیق حقایق سابق است. انسانی که در مسیر تربیت می‌باشد، روزبه‌روز نگاه عمیق تری نسبت به توحید و ایمان به خداوند پیدا می‌کند که این حاصل شکوفایی فطرت او می‌باشد (امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴: ۱۸۷-۱۸۰). از همین روست که در روایات معصومین علیهم‌السلام این حقیقت ذکر شده است که کسی اگر به شناخت خود برسد، قطعاً به شناخت خداوند رسیده است (محمدی ری‌شهری، ۴: ۱۵۶-۱۵۲).

— مدیریت انقلابی

مدیریت اسلامی به‌عنوان نوعی از مدیریت مبتنی بر ارزش، با بهره‌گیری از تعالیم اسلامی، زمینه‌ی رشد و فعالیت انسان‌ها و سازمان‌های مختلف را فراهم می‌آورد تا بتوانند استعدادهای مادی و معنوی خود را شکوفا کنند (برنجی، ۱۳۷۷). زمانی که از مدیریت اسلامی سخن گفته می‌شود، مقصود از آن اداره‌ی امور و بهره‌برداری صحیح از منابع بر اساس احکام و ارزش‌های اسلامی است و به این منظور لازم است اعتقادات و رفتار مدیر با ارزش‌های اسلامی سازگار باشد (اختری، ۱۳۹۳). مدیریت انقلابی گونه‌ی تکامل‌یافته‌ای از مدیریت اسلامی می‌باشد که در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی با تکیه بر تعالیم اسلامی و انقلابی عمل می‌کند (رحمانی، ۱۳۸۷). در این نوع مدیریت معنویت و اخلاق به‌عنوان پایه اصلی مدیریت بوده و برخلاف برخی مدیریت‌ها، معنویت و اخلاق به‌عنوان یک ابزار تلقی نمی‌شود (فخرایی و همکاران، ۱۳۹۸). از پیامدهای مدیریت انقلابی می‌توان به ایجاد شوق

^۱ قَلَّانٌ سَبِيرُ الْإِنْسَانِ إِلَى الْحَقِّ إِمَّا هُوَ بِالْبَاطِنِ وَ إِنْ كَانَ مَعَ اسْتِعَانَةِ بِالظَّاهِرِ (کاشانی، ۱۳۷۹، ص ۱۲۲)

نشاط در مجموعه، تقویت ساخت درونی افراد جامعه، کسب عزت و قدرت مبتنی بر تعالیم اسلامی و رسیدن به تمدن نوین اسلامی اشاره کرد (لطیفی و همکاران، ۱۳۹۳). رهبر معظم انقلاب در ۱۴ خرداد ۱۳۹۹ در رابطه با روحیه تحول‌خواهی حضرت امام (ره) فرمودند که ایشان تحول را از جلسه اخلاق شروع کردند که در آن فطرت‌های مستمعین شکوفا می‌شد و نهایتاً این جلسات اخلاق امام به انقلاب اسلامی منتهی شد. پس می‌توان گفت اساس انقلاب، شکوفایی فطرت انسان‌هاست؛ آن‌هم با روشی تربیت عملی که حضرت امام (ره) داشتند. لذا شروع مدیریت انقلابی حضرت امام خمینی (ره) از شکوفایی فطرت بود. تأثیر مدیریت انقلابی مدیریت انقلابی مبتنی بر فطرت به‌گونه‌ای است که تأثیر آن سال‌ها بر کشور باقی می‌ماند و این مسئله در مدیریت حضرت امام (ره) مشهود است (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۵/۳/۱۴).

۲-۲- پیشینه پژوهش

مطالعات گسترده‌ای در مورد تأثیر مدیریت مبتنی بر ارزش‌ها و تأثیر آن بر عملکرد سازمانی صورت گرفته است و تأثیر و کارایی آن‌ها به اثبات رسیده است (پوسنر، ۲۰۱۰). میلیمن و همکارانش (۲۰۰۳) در مطالعه‌ای تأثیر معنویت را بر کارایی فردی و سازمانی پرداختند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که معنویت بر فرد، گروه و سازمان تأثیر بسزایی دارد. به‌گونه‌ای که در سطح فردی موجب لذت بردن افراد از کار، در سطح گروهی موجب همبستگی و در سطح سازمانی موجب مراقبت از کارکنان و احساس پیوند با اهداف سازمانی می‌شود. ناپدو (۲۰۱۴) نیز در مقاله‌ای به بررسی ظرفیت و توانایی معنویت در رهبری و مدیریت و تأثیر آن بر عملکرد سازمانی پرداخت. نتایج تحقیقات وی نشان می‌دهد که معنویت تأثیر بسزایی در همبستگی سازمانی و افزایش بازدهی دارد.

مطالعه سامول (۲۰۱۹) نشان می‌دهد که معنویت در سطح فردی باعث رضایت از زندگی، سلامت جسمی و بازدهی بیشتر فرد در محیط شغلی می‌شود. معنویت در سطح تیمی نیز باعث ایجاد محیطی معنوی شده و رفتارهای خلاقانه را بیشتر می‌کند و در مجموع بازدهی تیم نیز افزایش می‌یابد. این مطالعه نشان می‌دهد که معنویت در سطح سازمانی نیز در یادگیری سازمانی، رشد سریع‌تر، بازدهی بالاتر، افزایش انعطاف‌پذیری و خلاقیت سازمانی تأثیر بسزایی دارد.

سایید و همکارانش (۲۰۲۲) نیز در یک مطالعه موردی الگوی تأثیر معنویت را بر چابکی نیروی کار با استفاده از ۲۳۶ نمونه ارائه دادند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که معنویت

در محیط کار با افزایش چابکی نیروی کار، بهبود یادگیری و بازدهی بالاتر سازمانی ارتباط مستقیم دارد.

بختیاری (۱۳۸۹) نیز در مطالعه‌ای که به بررسی نقش معنویت در توانمندسازی مدیران پرداخته است. در نتایج این پژوهش، مؤلفه‌ی معنوی ایمان به‌عنوان اصلی‌ترین عامل در افزایش توانایی مدیران شناخته شده است.

بیکزاد و همکارانش (۱۳۹۰) نیز در تحقیقی به مطالعه اثر معنویت محیط کاری بر رفتار کارکنان آموزش‌وپرورش تبریز پرداختند. نتایج این تحقیق نشان داد که معنویت تأثیر بسزایی در رفتار، نوع‌دوستی و ادب کارکنان دارد. رضایی و همکارانش (۱۳۹۷) نیز در مطالعه‌ای به بررسی معنویت بر بهبود عملکرد سازمانی در یگان‌های ارتش شهر کرمانشاه پرداختند. در این مطالعه، مشخص شد که معنویت سازمانی بر عملکرد سازمان تأثیر بسزایی دارد. ابعاد معنویت سازمانی شامل همسویی ارزش‌های فردی و سازمانی، فعالیت شغلی هدف‌دار، فضائل معنوی و ایمان و احساس همبستگی تأثیر بسزایی در افزایش عملکرد سازمانی دارند.

مهری (۱۳۹۶) به بررسی دیدگاه رهبر معظم انقلاب در رابطه با معنویت و تحول معنوی پرداخته است. هدف این تحقیق کشف الگوی تحول معنوی از دیدگاه معظم له می‌باشد. این پژوهش نشان می‌دهد که در حوزه‌ی فردی تقوا، استقامت، شناسایی دشمن، تذکر و محاسبه و در حوزه‌ی مسئولین نیز استفاده از استاد اخلاق و حفظ سکینه نقش اساسی را در اندیشه معظم له ایفا می‌کند.

فتحی لیواری و همکارانش (۱۳۹۸) نیز در پژوهشی کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون، رهبری اخلاقی را به‌صورت مفهومی ارائه کرده‌اند. نتایج این مقاله نشان می‌دهد که اخلاق و معنویت دارای نقش عمده‌ای در رهبری اخلاقی هستند. مؤلفه‌های معنوی مؤثر عبارت‌اند از: شرح صدر، ایثار، تقوا، عشق به خدا، اعتقادات و باورهای دینی.

فخرایی و همکارانش (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای به شناسایی مؤلفه‌های مدیران انقلابی با استفاده از تحلیل مضمون بیانات رهبر معظم انقلاب پرداختند. در این مطالعه ۶ مضمون سازمان دهنده‌ی امید، اخلاق خدامحورانه، جدیت و قاطعیت، بصیرت و آگاهی، پاسخگویی و ۲۳ مضمون پایه ارائه گردید. در مطالعه‌ی مشابه دیگری توسط افتخاری و همکارانش (۱۳۹۷)، مؤلفه‌های مدیریت جهادی در بیانات رهبر معظم انقلاب شناسایی شده است. در این مطالعه چهار مؤلفه و ۳۲ زیرمؤلفه در مورد مدیریت جهادی احصاء و دسته‌بندی شده است. در نتایج این مقاله عدم دخالت دادن انگیزه‌های مادی، امید، تلاش، خودباوری از جمله عوامل مؤثر در مدیریت جهادی برشمرده شده است.

خلیلی و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای به بررسی جایگاه معنویت در اندیشه رهبر معظم انقلاب در ۵ سطح فرافردی، فردی، گروهی، سازمانی و فراسازمانی پرداختند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که در سطح فرافردی، مضامین ارتباط با خدا، استمداد الهی و توفیق الهی و در سطح فردی مضامین اخلاص، تقوا، ایمان، تهذیب نفس، بصیرت، تعالی، بندگی، معرفت، تکلیف‌مداری جایگاه مهمی در اندیشه معظم له دارند.

خلاصه کارهای قبلی مرتبط با موضوع این مطالعه در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲: خلاصه پیشینه پژوهش و مروری بر کارهای گذشته

نویسندگان-روش استفاده‌شده	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
میلیمن و همکاران (۲۰۰۳)-مطالعه موردی	تأثیر معنویت بر تعهد سازمانی، قصد ترک، رضایت کاری درونی، پیوند شغلی و عزت‌نفس مبتنی بر سازمان چیست؟	معنویت در سطح فردی موجب لذت بردن افراد از کار، در سطح گروهی موجب همبستگی و در سطح سازمانی موجب مراقبت از کارکنان و احساس پیوند با اهداف سازمانی می‌شود. همچنین موجب افزایش تعهد سازمانی و عزت‌نفس سازمانی می‌شود.
نایدو (۲۰۱۴)-مطالعه موردی	میزان تأثیر معنویت در موفقیت سازمان	معنویت تأثیر بسزایی در همبستگی سازمانی و افزایش بازدهی مدیریت و موفقیت سازمانی دارد.
سامول (۲۰۱۹)-مطالعه مروری	تأثیر رهبری معنویت محور بر پایداری سازمانی	معنویت در سطح فردی باعث رضایت از زندگی، سلامت جسمی و بازدهی بیشتر فرد در محیط شغلی می‌شود. معنویت در سطح تیمی نیز باعث ایجاد محیطی معنوی شده و رفتارهای خلاقانه را بیشتر می‌کند و در مجموع بازدهی تیم نیز افزایش می‌یابد. رهبری معنوی باعث ایجاد محیط پایدار برای کار و فعالیت شده و موجب تسهیل مدیریت سازمان می‌شود.
سایید و همکارانش (۲۰۲۲)-مطالعه موردی	میزان تأثیر معنویت بر چابکی نیروی کار	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که معنویت در محیط کار با افزایش چابکی نیروی کار، بهبود یادگیری و بازدهی بالاتر سازمانی ارتباط مستقیم دارد.
بختیاری (۱۳۸۹)-مطالعه موردی	تعیین میزان تأثیر معرفت دینی، ایمان و بصیرت بر توانمندسازی مدیران	مؤلفه‌ی معنوی ایمان به‌عنوان اصلی‌ترین عامل در افزایش توانایی مدیران شناخته‌شده است.

معنویت تأثیر بسزایی در رفتار، نوع دوستی و ادب کارکنان دارد.	بررسی تأثیر معنویت محیط کاری بر مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی کارکنان آموزش و پرورش	بیکراد و همکاران (۱۳۹۰) - مطالعه موردی
ابعاد معنویت سازمانی شامل فعالیت شغلی با معنا و هدف، همسویی ارزش‌های فردی و سازمانی، فضائل معنوی و ایمان و احساس همبستگی تأثیر بسزایی در افزایش عملکرد سازمانی دارند.	تبیین نقش معنویت سازمانی در بهبود عملکرد سازمانی ارتش	رضایی و همکاران (۱۳۹۷) - مطالعه موردی
عدم دخالت دادن انگیزه‌های مادی (خلوص نیت)، امید، تلاش، خودباوری از جمله عوامل مؤثر معنوی در مدیریت جهادی است.	مؤلفه‌های جهاد فرهنگی از منظر رهبر معظم انقلاب چیست؟	افتخاری و همکاران (۱۳۹۷)
مؤلفه‌های معنوی مؤثر در رهبری اخلاقی: شرح صدر، ایثار، تقوا، عشق به خدا، اعتقادات و باورهای دینی.	ارائه مفهومی رهبری اخلاقی در سازمان‌های دولتی	فتحی لیواری و همکاران (۱۳۹۸) - تحلیل مضمون
در حوزه‌ی فردی تقوا، استقامت، شناسایی دشمن، تذکر و محاسبه و در حوزه‌ی مسئولین نیز استفاده از استاد اخلاق و حفظ سکینه نقش اساسی را در اندیشه معظم له ایفا می‌کند.	کشف الگوی تحول معنوی با تکیه بر اندیشه رهبر معظم انقلاب	مهری (۱۳۹۶) - تحلیل مضمون
از نتایج این پژوهش می‌توان به تأثیر عامل تقوا، شناخت دشمن، صبر و عفو دیگران در مدیریت انقلابی اشاره کرد.	کشف مولفه‌ها و مضامین مدیریت تراز انقلاب و مدیران انقلابی در سازمان از دیدگاه رهبر معظم انقلاب	فخرایی و همکاران (۱۳۹۹) - تحلیل مضمون
در سطح فرافردی، مضامین ارتباط با خدا، استمداد الهی و توفیق الهی و در سطح فردی مضامین اخلاص، تقوا، ایمان، تهذیب نفس، بصیرت، تعالی، بندگی، معرفت، تکلیف‌مداری نقش مهمی در اندیشه ایشان دارند.	تبیین معنویت سازمانی از منظر رهبر معظم انقلاب در نیروهای مسلح	خلیلی و همکاران (۱۴۰۰) - تحلیل مضمون

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین:

در این پژوهش به صورت گسترده و صرفاً به بررسی عوامل معنوی مؤثر در مدیریت با استفاده از بیانات رهبر معظم انقلاب پرداخته شده است در حالی که در مطالعات قبلی مسئله معنویت به صورت کامل و ویژه بررسی نشده است. مؤلفه‌های مدیریت معنویت محور که در این مقاله ارائه شده، دارای تعداد بیشتر و جزئی‌نگری مضاعفی بوده و با رویکرد کاربردی جمع‌آوری شده‌اند. همچنین بررسی تطبیقی مضامین استخراج شده با آیات قرآن کریم و صحیفه سجادیه نیز نوآوری دیگر این مطالعه می‌باشد.

۳- روش تحقیق

۳-۱- نوع تحقیق

این پژوهش در دسته تحقیقات توسعه‌ای قرار می‌گیرد چرا که در عرصه‌ی کلان و راهبردی، موجب توسعه یافتن علم می‌شود.

۳-۲- استراتژی کلی تحقیق

این مطالعه جزو تحقیقات کیفی به شمار می‌آید. در این مطالعه با استفاده از تحلیل مضمون به بیانات رهبر معظم انقلاب، قرآن کریم و صحیفه سجاده رجوع شده است.

۳-۳- روش‌های گردآوری داده‌ها

روش گردآوری در این مطالعه کتابخانه‌ای می‌باشد. بیانات رهبر معظم انقلاب از پایگاه Khamenei.ir استخراج شدند و مورد تحلیل قرار گرفتند. در این پژوهش بیانات رهبر معظم انقلاب با روش تحلیل مضمون و استفاده از شبکه مضامین، به منظور ارائه الگوی معنویت در مدیریت انقلابی بهره برده شده است. بدین منظور بیانات رهبری از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۲ در مورد عوامل معنوی مؤثر در مدیریت جامعه از تارنمای دفتر حفظ و نشر آثار معظم‌له جمع‌آوری و سپس مضمون‌های اولیه استخراج شدند. سپس با مراجعه به قرآن کریم و صحیفه سجاده آیات و ادعیه مرتبط با مضامین، گردآوری شدند.

۳-۴- روش‌های تحلیل داده‌ها

در این مطالعه، داده‌ها با استفاده از تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفته است. تحلیل مضمون روشی برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها و مضامین داده‌ها است. این روش، داده‌های اولیه را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل کرده و فرایندی برای تحلیل کیفی داده فراهم می‌آورد. تحلیل مضمون فرایند کدگذاری داده‌های کیفی است که ممکن است با فهرستی از مضامین، الگوی پیچیده‌ای از مضامین، شاخص‌ها و ویژگی‌های این دو صورت گیرد. شبکه مضامین بر اساس روش مشخص، مضامین زیر را نظام‌مند می‌کند: ۱. مضامین اصلی: کدها و نکات کلیدی متن ۲. مضامین سازمان دهنده: مقولات به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین اصلی ۳. مضامین فراگیر: مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). روش تحلیل مضمون دارای مزایایی بسیاری می‌باشد که برخی از آن‌ها در جدول ۳ ذکر شده است.

جدول ۳: مزایای روش تحلیل مضمون (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰)

ردیف	مزیت
۱	انعطاف‌پذیری
۲	یادگیری و اجرای نسبتاً آسان و سریع
۳	قابل استفاده برای پژوهشگران بی تجربه یا کم تجربه در زمینه تحقیقات کیفی
۴	عرضه نتایج قابل عرضه و استفاده برای همه افراد تحصیل کرده
۵	روش مفیدی برای تحقیقات مشترک با همکاران و شرکت کنندگان در تحقیق
۶	امکان تلخیص مفید ویژگی‌های کلیدی متن یا عرضه توصیفی جامع از مجموعه داده‌ها
۷	امکان برجسته کردن تفاوت‌ها و شباهت‌های موجود در کل داده‌ها
۸	امکان مطرح شدن ایده‌های پیش‌بینی‌ناپذیر
۹	امکان تفسیر اجتماعی یا روان‌شناسی از داده‌ها
۱۰	روش مفیدی برای تحلیل‌های کیفی مناسب جهت تدوین خط‌مشی

در این مطالعه بیانات رهبر معظم انقلاب در با بهره‌گیری از نرم‌افزار Maxqda22 کدگذاری و سپس با استفاده از مضامین سازمان دهنده، سازمان‌دهی شدند. مضامین استخراج‌شده، در قالب شبکه مضامین، با ۴۱ مضمون پایه و ۳ مضمون سازمان دهنده تنظیم شدند. سپس شواهد هر مضمون نیز از قرآن کریم و صحیفه سجادیه به‌منظور تأیید و نشان دادن ابتدای آن بر قرآن و سنت احصاء شدند. لازم به ذکر است که در این مرحله، آیات و فرازهایی انتخاب شدند که با اشاره مستقیم و یا حداقل بدون نیاز به تفسیر، بر مضمون موردنظر دلالت داشتند.

۳-۵-روایی و پایایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات

همچنین به‌منظور اطمینان از پایایی الگوی استخراج‌شده، نتایج در اختیار متخصص موضوعی علم مدیریت با رویکرد اسلامی قرار گرفت. میزان توافق به‌دست‌آمده پیرامون مضامین به‌دست‌آمده با ضریب کاپا نشان داده شد که با بیش از نود درصد توافق، از پایایی قابل قبول برخوردار است. با توجه به اینکه در این مطالعه مضامین مرتبط در قرآن کریم و صحیفه سجادیه استخراج‌شده‌اند، داده‌ها دارای روایی می‌باشند.

۴- یافته‌های تحقیق

در این مطالعه بعد از بررسی بیانات در سال‌های ۱۳۶۸ تا اردیبهشت ۱۴۰۲ (که نمونه‌هایی از آن در جدول ۴ مشاهده می‌شود)، مؤلفه‌های مؤثر در مدیریت معنویت محور استخراج و بعد از چند بار مراجعه به متن بیانات و ویرایش مضامین، در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۴: نمونه مضامین پایه مدیریت معنویت محور به همراه بیانات رهبر معظم

انقلاب

مضامین پایه	متن بیانات	دیدار
کسب معنویت متناسب با سطح مسئولیت	ما نیاز داریم. هر کدام مسئولیت‌مان بیشتر است، نیازمان بیشتر است. آنان که غنی‌ترند، محتاج‌تراند به این جلسات اخلاقی، به این جلسات معنوی.	دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۸/۰۴/۰۳
شناخت دشمن	یکی دیگر از مظاهر تقوا در نظام اسلامی این است که همه توجه کنند قدرت‌های بزرگ جهانی به دلایل مختلف - که غالباً آن‌ها را می‌دانید - با این نظام دشمنی دارند.	دیدار مسئولان نظام ۱۳۸۲/۰۸/۱۱
عدم اکتفا به معنویت عادی / سحر خیزی و نماز شب	من و شما که مسئولیت داریم در نظام جمهوری اسلامی، اگر فرضاً حتی در زندگی شخصی خودمان هم آن جور هستیم حالا مثلاً گاهی انسان خیلی تقییدات زیادی ندارد، وقتی وارد جرگه‌ی کارگزاری شدیم، بایستی مراقبت‌مان بالا برود. شما مثلاً اهمیتی به نماز شب و نافله‌ی شب و سحر خیزی و مانند این‌ها نمی‌دادید؛ [اما] حالا که مدیر شدید باید اهمیت بدهید.	دیدار مسئولان نظام ۱۴۰۱/۰۱/۲۳
دوری از شهوات حرام / دوری از شهوات حلال	نمی‌شود ما در زندگی مادی مثل حیوان بچریم و بغلتیم و بخواهیم مردم به ما به شکل یک اسوه نگاه کنند؛ مردمی که خیلی‌شان از اولیات زندگی محروم‌اند. در این راه، از خیلی چیزها باید گذشت. نه فقط از شهوات حرام، از شهوات حلال نیز باید گذشت.	دیدار مسئولان نظام ۱۳۷۰/۰۵/۲۳
ذکر خدا/تقوا	برادران! نظام را باید برپایه‌ی تقوا حفظ کرد؛ راه تقوا هم ذکر خداست. آقایان وزرا، آقایان نمایندگان، آقایان مدیران گوناگون کشور، مسئولان قضایی کشور، خودشان را بی‌نیاز از دعا و نافله و ذکر و توجه و توسل و گریه و انابه به پروردگار ندانند؛ نگویند حالا ما که مشغول خدمت به مردم هستیم؛ دعا را کسی بخواند که خیلی کار ندارد!	دیدار مسئولان نظام ۱۳۷۰/۰۵/۲۳

دیدار مسئولان نظام ۱۳۹۴/۴/۲	بعضی بدشان می‌آید از اینکه کسی آن‌ها را به یاد مرگ بیندازد؛ نه این درمان است، این دارو است؛ علاج خودخواهی‌های ما، علاج غفلت‌های ما، علاج هوسرانی‌های ما است.	یاد مرگ
بیانات در دیدار نمایندگان هفتمین دوره مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۶/۳/۸	به ما گفته‌اند: «حاسبوا أنفسکم قبل أن تحاسبوا» و علمای سلوک و اخلاق، محاسبه را یکی از اولین وظائف سالک دانسته‌اند، برای این است که ما دائم در حال خواندن نامه‌ی عمل خودمان باشیم و در روزی که این نامه‌ی اعمال خوانده خواهد شد، غافل‌گیر نشویم.	محاسبه نفس
دیدار مسئولان نظام ۱۳۹۸/۲/۲۴	شهوة معنوی سخت‌تر است؛ قدرت‌طلبی، جاه‌طلبی، این‌ها شهوات معنوی است. [اینکه انسان سعی کند در همه‌ی میدان‌های زندگی خودش را تحکیم کند، این آن شهوت معنوی است.	دوری از شهوات معنوی

مضامین استخراج‌شده شامل ۴۱ مضمون پایه می‌باشند که هر کدام دارای سطح و عمق تأثیر خاص در عرصه مدیریت می‌باشند. به‌گونه‌ای که توحید و ایمان به خداوند اصلی‌ترین و بنیادی‌ترین مضمون در بین این مضامین هستند (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۹/۹/۱۲). با توجه به این سطح تأثیر مضامین، ۴۱ مضمون استخراج‌شده، در قالب ۳ مضمون سازمان دهنده به همراه شواهد قرآنی و صحیفه سجادیه، دسته‌بندی شدند.

جدول ۵: شبکه مضامین فراگیر، سازمان دهنده و شواهد قرآنی و صحیفه سجادیه

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	شواهد قرآنی	شواهد صحیفه سجادیه شماره دعا (شماره فراز)
بینشی	ایمان و توکل به خدا	توحید	بقره: ۱۶۳، شوری ۱۱	۳۵ (۵)، ۴۷ (۱۹)، ۱ (۲)
		ایمان و توکل به خدا	آل عمران: ۱۲۲، آل عمران ۱۵۹، احزاب ۴۸	۵۴ (فراز ۵)

عدم اکتفا به معنویت عادی	نساء: ۱۳۶	۴۴ (۱۱ و ۱۲)
اعتماد به کمک الهی	حج: ۴۰	۵ (۷)
ایمان به پاداش الهی	نساء: ۱۶۲	۴ (۱۵ و ۱۶)
ایمان به مردم	توبه: ۶۱	۴ (۹-۱۲)
شناخت دشمن	انفال: ۶۰	۴۴ (۱۰)
کافی دانستن حمایت الهی	زمر: ۳۶	۵ (۱۲ و ۱۳)
باور به اسلام سیاسی	اسراء: ۲۳، حدید: ۲۵، اعراف: ۵۷	۴۵ (۹ و ۱۰)
لزوم تعمیق ایمان	نساء: ۱۳۶	۱۷
صدق و اخلاص	اعراف: ۲۹، زمر: ۳۳	۴۷ (۱۰ و ۱۱)
ناامیدن نشدن	زمر: ۵۳-۵۴	۷ (۸۷ و ۸۸)
نیت الهی	سبا: ۴۶	۲۷ (۱۴)، ۶ (۱۸)
تکیه‌ی به قدرت الهی	آل عمران: ۲۶	۵۴ (۸)
ناظر دانستن خداوند	فاطر: ۲۸	۳۱ (۱۷ و ۱۸)
دوری از غرور	لقمان: ۳۳	۸ (۱)
حفظ قاطعانه مواضع اسلامی	فصلت: ۳۰	۴ (۳-۸)
پله قرار ندادن مسئولیت‌ها	قصص: ۸۳، هود: ۱۵	۲۱ (۹)
دوری از ریاست‌طلبی	قصص: ۸۳	۲۰ (۳ و ۴)
سعه‌ی صدر	انعام: ۱۲۵	۲۰ (۹ و ۱۰)
توسل به اهل بیت	مائده: ۳۵	۴۷ (۵۶)
تقوا	آل عمران: ۱۰۲	۴۷ (۶۵)
دوری از شهوات حرام	مریم: ۵۹	۸ (۱)
دوری از شهوات حلال	حجر: ۸۸، طه: ۱۳۱	۸ (۱)، ۳۹ (۱)
دوری از شهوات معنوی	قصص: ۸۸	۲۰ (۴)
عدم استفاده حرام از بیت‌المال	نساء: ۲۹	۸ (۱)
انجام عمل صالح	اسراء: ۹	۶ (۱۸)
استفاده از علمای اخلاق	-----	-----
دوری از حرام‌خواری	بقره: ۱۸۸، مائده: ۲۹	۴۴ (۱۰)
تواضع به حق و صبر	عصر: ۳، بقره: ۴۵	۱۴ (۱۴)

مدیرین معنویت محور

گرایشی

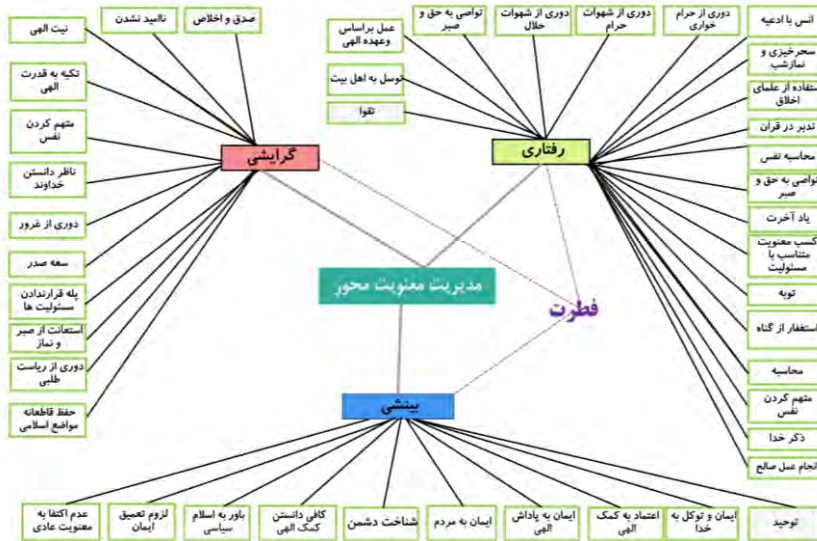
رفتاری

۲ (۲۲-۳)	اسراء: ۷۹ مزمّل: ۹-۲ و ۲۰.	کسب معنویت متناسب با مسئولیت
۳۲	سجده: ۱۶، اسراء: ۷۹، مزمّل: ۶ و ۲۰.	سحر خیزی و نماز شب
۴۲	نساء: ۸۲	تدبر در قرآن
۴۵ (۴۳-۴۷)	رحمن: ۸-۷، حشر: ۱۸	محاسبه نفس
۴۰	جمعه: ۸، ص: ۴۶، زخرف: ۱۱، آل عمران: ۱۸۵	یاد مرگ
۲۱، ۱۶	غافر: ۶۰	انس با ادعیه
۳۹ و ۳۸، ۳۱	هود: ۹۰	استغفار از گناه
۲۰ (۳) ۳۵ (۴)	طه: ۲۵ تا ۲۸، هود: ۵۴ لقمان: ۱۸	متهم کردن نفس
۵۲	احزاب، ۴۱	ذکر خدا
۱۲ (۸)، ۳۱ (۱۴) و ۱۵	زمر: ۵۴، مائده: ۳۹	توبه
۵۱ (۱۰)	توبه: ۱۱۱	عمل بر اساس وعده الهی

مسئله شکوفایی فطرت در اندیشه رهبر معظم انقلاب دارای اهمیت ویژه‌ای می‌باشد. به طوری که معظم له ایجاد اختلال در فطرت انسان را کار اصلی شیطان می‌دانند و در مقابل نیز تقوا موجب رشد و شکوفایی فطرت می‌شود (رهبر معظم انقلاب، ۱۶/۴/۱۳۹۳). همچنین ایشان، هم بنای اسلام را مبتنی بر فطرت می‌دانند (رهبر معظم انقلاب، ۳۱/۵/۱۳۷۱) و هم هدف اسلام را برگشت انسان‌ها به فطرت خویش معرفی می‌نمایند (رهبر معظم انقلاب، ۲۴/۲/۱۳۸۸). معظم له در ۱۴ خرداد ۱۳۹۹ در رابطه با روحیه تحول‌خواهی حضرت امام (ره) فرمودند که ایشان تحول را از جلسه اخلاق شروع کردند که در آن فطرت‌های مستمعین شکوفا می‌شد و نهایتاً این جلسات اخلاق امام به حرکت عظیم مردم و انقلاب اسلامی منتهی شد. پس شروع مدیریت انقلابی حضرت امام خمینی (ره) نیز از شکوفایی فطرت بود. در نتیجه با توجه به مبانی نظری تحقیق در باب فطرت و همچنین توصیه‌ها و دستورات معنوی رهبر معظم انقلاب، می‌توان مشاهده کرد که همه‌ی آن‌ها در چارچوب شکوفایی فطرت می‌باشد. لذا شکل ۲ با مدنظر قرار دادن مسئله فطرت رسم گردید.

شکل ۲: رابطه بین شکوفایی فطرت، مدیریت معنویت محور و مضامین پایه استخراج شده از بیانات رهبر معظم انقلاب (منبع: نویسندگان)

همان طور که در شکل فوق دیده می شود، مؤلفه های بینشی، گرایشی و رفتاری هر کدام تأثیر مستقلی بر فطرت انسان دارند و خود شکوفایی فطرت مجدداً تأثیر خود را بر مؤلفه های سه گانه می گذارد. به عنوان مثال، فردی که در عمل خود به صورت خالصانه عمل می کند و کمک الهی را در آن کار می بیند، غبار از فطرت او کم می شود و لذا ایمان به خداوند تقویت گردیده و توحید او نسبت به شخصی که صرفاً یک خدایی در ذهن دارد و کمک او را در امور روزانه مشاهده نمی کند، به مراتب بالاتری می رسد.

۵- بحث، نتیجه گیری و پیشنهادها

۵-۱- بحث

حرکت به سمت تمدن اسلامی و عبور از مانع سخت دولت اسلامی که هنوز محقق نشده است، نیازمند یک مدیریت انقلابی می باشد که بتواند به صورت تحولی موانع را از پیش روی حرکت عمومی کشور رفع کند (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۷/۳/۷). اهمیت فنون و مهارت های مدیریت بر کسی پوشیده نیست، لکن مسئله معنویت همانند یک روح حاکم بر آن ها قرار دارد که در صورت تحقق آن معنویت، فنون و مهارت ها نیز تحت تأثیر قرار خواهند گرفت. نظر به اهمیت موضوع در این مقاله ۴۱ مضمون پایه مورد نیاز برای مدیریت انقلابی از بیانات رهبر معظم انقلاب احصا گردید. به منظور تطبیق بیانات معظم له با منابع اسلامی، دو منبع

قرآن کریم و صحیفه سجادیه نیز مورد تحقیق قرار گرفت و آیات و فرازهای مرتبط با مضامین استخراج شدند.

در بین مضامین بینشی، مضمون توحید، در بین مضامین گرایشی، مسئله صدق و اخلاص و در بین مضامین رفتاری مسئله تقوا کلیدی‌ترین مضامین می‌باشند. این نتیجه‌گیری نیز خود بر اساس بیانات رهبر معظم انقلاب است؛ به طوری که مسئله توحید نیز در بخش بینشی با توجه به بیانات رهبری در ۱۲ آذر ۱۳۷۹ به‌عنوان کلیدی‌ترین مضمون انتخاب گردید. در بخش رفتاری نیز، تقوا دارای بیشترین تأکید در بیانات رهبر معظم انقلاب می‌باشد. در بخش گرایشی نیز مسئله صدق و اخلاص با عنایت به بیانات معظم له در بین اعضای خانواده شهید قاسم سلیمانی در تاریخ ۱۱/۱۰/۱۴۰۰ استخراج گردید. ایشان در این دیدار، صدق و اخلاص را به‌عنوان اصلی‌ترین مؤلفه در مکتب سلیمانی مطرح می‌نمایند. پس این ۳ مضمون (توحید، تقوا و صدق و اخلاص) تأثیر بسیار عمیقی بر زدودن غبار غفلت از فطرت انسان دارد. لازم به ذکر است که با توجه به بیانات رهبر معظم انقلاب، در بین مضامین گرایشی، مضمون ناامید نشدن دارای اهمیت ویژه‌ای بعد از مؤلفه‌ی صدق و اخلاص هست.

همچنین مسئله‌ی ایمان به مردم که جزء مضامین بینشی می‌باشد، دارای جایگاه و اهمیت ویژه‌ای در اندیشه رهبر معظم انقلاب است. ایمان به مردم در طول ایمان به خداوند قرار دارد^۱ و برخلاف نظام‌های سیاسی رایج دنیا که تکیه به رأی و نظر مردم یک فن مدیریتی به شمار می‌رود، در نظام اسلامی یک مسئله‌ی دینی، اعتقادی و معنوی می‌باشد. اعتماد و ایمان به مردم و به صحنه آوردن ظرفیت‌های مردمی و مخصوصاً جوان‌گرایی در مسئولیت‌های کلان، یک عبادت بوده و همانند دفاع مقدس، این کار می‌تواند موانع و مشکلات کشور را با سرعت بیشتری از میان بردارد.

نکته‌ی مهم دیگر اینکه با توجه به اینکه هدف تمام سفارشات و توصیه‌های رهبر معظم انقلاب، به شکوفایی و زنده شدن فطرت باید منتهی شود، لذا مسئله فطرت جایگاه ویژه‌ای در مدیریت انقلابی دارد. پایه قرار دادن فطرت در تربیت انسان و در ادامه تربیت جامعه تنها شیوه درست تربیت است چرا که در آن به موضوع تربیت که انسان و جوامع انسانی است نگاه حقیقت‌بینانه شده است. در برخی مدیریت‌ها، افراد به‌عنوان یک انسان دیده نمی‌شود و به او همانند یک ماشین نگریسته و برنامه مدیریتی و تربیتی ارائه می‌دهند. مختصر تفصیل این نکته این است که بدون معرفت به حقیقت انسان که موجودی بسیار پیچیده است،

الایه ۶۱ سوره توبه: **إِنَّ بِأَعْيُنِنَا** وَنُرِي الْكُفْرَانَ لِلْمُؤْمِنِينَ.

تربیت درست وی ممکن نیست و بهترین معرفی وی، نزد کردگار اوست. قرآن کریم انسان را دارای منزلت خلافت الهی (وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً، بقره: ۳۰) و حامل بار امانت اعظم الهی (إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَ حَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا، احزاب: ۷۲) و معلم به اسماء الله (وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا، بقره: ۳۱) می‌داند و لذا برای وی شأنی متفاوت با همه موجودات حتی ملائک قائل است. البته حکمت الهی اقتضای این را داشته که بر این حقیقت نورانی انسان پرده‌ای از پست‌ترین مرتبه هستی یعنی ماده بیندازد (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ، تین: ۴ و ۵) و از وی بخواهد که با پیمودن دنیا و برگشت به مبدأ خود را مجدداً به کمال مطلق برساند (فَلَنَّا أَهْبَطُوهَا مِنْهَا جَمِيعًا فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ، بقره: ۳۸).

تبعیت از هدایت که در این آیه به آن اشاره شده است همان عمل به نسخه فطرت است (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا، روم: ۳۰) تا فرد بتواند در درون خودش ساخته شود و به عبارت دیگر در خودش سیر کند و به خود برسد.

با توجه به پیچیدگی فطرت انسانی، در این مسیر، جزئیات بسیاری در رهنمودهای بزرگان این مسیر مطرح شده است اما می‌توان کلیات مسیر شکوفایی آن را در چند مرحله بیان کرد (امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴، صص ۱۴-۸، ۱۷۴).

۱. یقظه؛ مرحله نخست برای پیمودن این راه هشجاری است چون لازمه قطعی نگاه تربیتی دینی ابتدای تربیت بر اختیار خود فرد است و تا خود فرد نخواهد رشد مطلوبی روی نمی‌دهد. اهل تربیت از این آغاز خواستن به یقظه تعبیر می‌کنند. توبه و عزم از آثار این مرتبه‌اند که تا پایان و بعد از اشتغال به مراحل بعد نیز باید همراه سالک بمانند. مرتبه‌ای از مضمون یاد مرگ در جدول ۵، ذیل یقظه قرار دارد.
۲. مراقبه؛ نفس انسان به دلیل انس با عالم ماده به راحتی حاضر به عمل به احکام یقظه و نسخه‌ی معنویت نمی‌شود خصوصاً که شیاطین جنی و انسی نیز به کمک نفس آمده و مانع سیر می‌شوند. از این‌روی طی این راه جز با مجاهدت‌های سنگین شدنی نیست. از این‌روی سالک باید پیوسته در حال مواظبت از خود باشد که از آن به مراقبه تعبیر می‌شود. مراقبه یعنی اینکه سالک در همه مدت بیداری کشیک نفس خودش را بکشد تا مبدا دچار لغزش از اقتضانات فطرت گردد و کاری خلاف شرع و عقل از وی سرزند. وانگهی علاوه بر رعایت وظیفه بندگی در کارهایی که انجام می‌دهد یا ترک می‌کند، باید پیوسته مراقب نیت خود هم در هر فعل و ترکی باشد؛ یعنی حسن فعلی و حسن فاعلی، هر دو را باید رعایت کند. تقوا و ذکر دائم نیز تعابیر دیگری از شئون این حقیقت‌اند.

اغلب مضامین رفتاری مانند مضمون تقوا، دوری از شهوات، دوری از حرام‌خواری و عدم استفاده حرام از بیت‌المال و تمام مؤلفه‌های گرایشی، ذیل مراقبه تعریف می‌شود.

۳. محاسبه؛ سالک برای اینکه مطمئن گردد در طول روز دچار غفلت نشده است و نفس فریبکارش وی را به خروج از لوازم یقظه نکشاند است حداقل روزانه یک‌بار باید در فرصت فراغت ذهن و دل، با خودش خلوت نماید و همه کارهای روزانه‌اش را مرور کند و از اینکه فعلاً و فاعلاً مطابق وظیفه عمل نموده یا خیر، مطمئن شود. این مرور را «محاسبه» می‌نامند. (مضمون محاسبه از مضامین رفتاری).

۴. معاتبه؛ طی محاسبه اگر فرد سالک متوجه شود که در عمل به آنچه با خود متعهد شده بود، توفیق داشته است، شکر الهی را می‌کند و در صورت لغزش توبه کرده و برای آینده عزم بر اصلاح خود می‌نماید. این توبه همراه با توبیخ و مؤاخذة نفس است. اهل سلوک از آن به معاتبه تعبیر می‌کنند (مضمون متهم کردن نفس در جدول ۵).

معارف کتاب الهی و خاندان عصمت و طهارت علیهم‌السلام همه در راستای تربیت توحیدی انسان است. البته برخی مستقیماً به این موضوع مرتبط است و برخی از مقدمات دور و نزدیک آن. لذا دانستن این معارف در رسیدن به یقظه و دادن تشخیص صائب جهت مراقبه و محاسبه و مؤاخذة نمودن نفس بر پایه آن حکم غذای نافع و مطمئن را دارد.

لازم به ذکر است که برخی مؤلفه‌های تأثیرگذار در مدیریت انقلابی در این پژوهش با یافته‌های مرتبط در تحقیقات قبلی شامل ایروانی (۱۳۷۷)، آرمند و ذبیحی (۱۳۸۶)، میقانی (۱۳۸۸)، مرادنی (۱۳۹۰)، ترک‌زاده و همکارانش (۱۳۹۶)، مهری (۱۳۹۶)، فخراپی و همکارانش (۱۳۹۹) و خلیلی (۱۴۰۰) دارای انطباق است. به طوری که نتایج این پژوهش در مضامین استخراج‌شده از بیانات رهبر معظم انقلاب مضامین تقوا، استقامت، محاسبه نفس و استفاده از اساتید اخلاق با نتایج مهری (۱۳۹۶) و مضامین تقوا، اخلاص، ایمان به خدا با مطالعه‌ی خلیلی و همکاران (۱۴۰۰) انطباق دارد. مضمون سعه صدر و تقوا نیز با یافته‌های فتحی لیواری و همکاران (۱۳۹۸) و مضمون خلوص نیت نیز با مضامین استخراج‌شده توسط افتخاری و همکاران (۱۳۹۷) نیز مطابقت دارد.

۵-۲- نتیجه‌گیری

در این پژوهش، مدیریت انقلابی بر اساس بیانات رهبر معظم انقلاب، قرآن کریم و صحیفه سجادیه، در قالب ۴۱ مضمون پایه و ۳ مضمون سازمان دهنده (بینشی، گرایشی و رفتاری) مقوله‌بندی شدند. توصیه‌های معظم له به مدیران شامل ۱۰ مؤلفه‌ی (مضمون) بینشی، ۱۰

مؤلفه‌گرایی و ۲۱ مؤلفه رفتاری می‌شود. کثرت توصیه‌های رفتاری معظم له نشان می‌دهد که با وجود اینکه بینش و شناخت انسان در سطح مهم‌تر و مبنایی‌تری قرار دارد، لکن انسان صرفاً با رفتار خود قادر است آن را تعالی ببخشد. دعوت مکرر قرآن کریم به ایمان مبتنی بر عمل صالح نشان‌گر این مسئله می‌باشد (بقره: ۶۲، کهف: ۱۱۰، نحل: ۹۷) و این عمل صالح است که موجب می‌شود بینش انسان رشد و تعالی پیدا کند (فاطر: ۱۰).

در این مطالعه، اصلی‌ترین مضامین در بین ۴۱ مضمون پایه عبارت از مضمون توحید در بین مؤلفه‌های بینشی، مضمون صدق و اخلاص در بین مؤلفه‌های گرایشی و مضمون تقوا در بین مؤلفه‌های رفتاری می‌باشد. در این میان مسئله توحید دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای است به‌گونه‌ای که هدف اصلی و اساس حرکت و بعثت انبیا می‌باشد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۶/۶/۶) و لازم است برای یک مدیریت صحیح و کامل اسلامی، توحید علاوه بر ذهن، در تمام ابعاد انسان جاری شود (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱). اهمیت توحید به اندازه‌ای است که تعیین‌کننده سایر فعالیت‌های فردی و اجتماعی انسان می‌باشد و اعتلای کشور و غلبه‌ی بر مشکلات نیز در گرو توحیدی شدن افراد، مدیران و آحاد جامعه می‌باشد (۱۳۷۷/۴/۲۱). پس در بین همه‌ی مضامین استخراج شده در جدول ۵، مضمون توحید، اصلی‌ترین مضمون می‌باشد که انسان با گرایش‌ها و رفتار خود می‌تواند آن را تعمیق ببخشد و در تمام افعال فردی و مدیریتی، فقط بر اساس خواست خداوند عمل نماید. در این صورت به تحقق دولت اسلامی و حرکت به سمت جامعه و تمدن اسلامی می‌توان سریع‌تر حرکت کرد و تأخیرها را نیز جبران نمود.

مسئله شکوفایی فطرت انسان نیز که مقصد توصیه‌های دین است، در گرو اعمال و رفتار انسان می‌باشد و لذا مؤلفه‌های رفتاری در بیانات رهبر معظم انقلاب به تعداد بیشتری مشاهده می‌شود. همچنین شکوفا شدن فطرت بر کیفیت اعمال انسان تأثیر بسزایی دارد و به نوعی می‌توان گفت اعمال انسان در تعامل دوسویه با فطرت قرار دارند. مسئله توحید نیز در رابطه مستقیم با شکوفایی فطرت قرار دارد به‌طوری که هرچقدر فطرت انسان شکوفاتر شود، توحید او عمیق‌تر و گسترده‌تر شده و در تمام ابعاد زندگی‌اش می‌تواند حاکم شود (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۹/۶/۱۹).

۵-۳- پیشنهادها

الف) پیشنهادهای پژوهشی

۱. بررسی بیانات امام خمینی (ره) و ترکیب آن با مطالعه حاضر به منظور ارائه شبکه مضامین جامع‌تر در مورد مدیریت معنویت محور.
۲. نقش معنویت مدیر و رابطه آن با مسئله ایمان به مردم که رهبر معظم انقلاب در ۱۴ خرداد ۱۴۰۲ به آن اشاره فرمودند.
۳. تبیین نقش محوری مضمون توحید در مدیریت معنویت محور با توجه به آیات و

روایات معصومین علیهم‌السلام

۴. بررسی مؤلفه‌ی تقوا، اخلاص در مدیریت انقلابی شهید حاج قاسم سلیمانی
 ۵. تبیین چگونگی تربیت مدیران در تراز انقلاب اسلامی و چگونگی تثبیت مؤلفه‌های معنوی مذکور در مدیران بر اساس اندیشه امامین انقلاب اسلامی
 ۶. با توجه به اینکه طبق بیانات رهبر معظم انقلاب در تاریخ ۱۳۷۸/۰۹/۲۶ معنویت عامل اصلی در پیروزی‌های دفاع مقدس بوده و حتی روش‌ها و خلاقیت‌های نظامی و فنی نیز از این عامل نشئت می‌گرفت، پیشنهاد می‌شود با توجه به تجربیات دفاع مقدس، رابطه معنویت انقلابی و خلاقیت در مدیریت مورد بررسی قرار گیرد.
 ۷. تأکید رهبر معظم انقلاب بر استخراج مدل مدیریت در دفاع مقدس می‌باشد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۹/۰۶/۳۱). بر همین اساس، پیشنهاد می‌شود مدل مدیریت معنویت محور با استفاده از روش تحلیل مضمون بر پایه بیانات امامین انقلاب و عملکرد و خاطرات رزمندگان دفاع مقدس تدوین گردد.
- (ب) پیشنهادهای اجرایی:
۸. طراحی و اجرای کارگاه‌ها و همایش‌های علمی به منظور بسط و توسعه مدیریت معنویت محور به منظور گفتمان سازی آن (نتایج این پژوهش می‌تواند به‌عنوان سرفصل کارگاه‌ها مورد استفاده قرار گیرد).
 ۹. با توجه به نقش بی‌نظیر دانشگاه‌ها در تربیت مدیران کشور، به‌منظور ارائه یک متن تفصیلی از نظرات رهبر معظم انقلاب در مورد مدیریت معنویت محور، این مطالعه مورد دقت و تکمیل قرار گیرد و در دروس آموزشی دانشگاه‌ها مورد استفاده قرار گیرد.
 ۱۰. پیشنهاد می‌شود در مورد مدیریت معنویت محور در اندیشه رهبر معظم انقلاب، کتابی تدوین گردد و این کتاب در آزمون‌های استخدامی به‌عنوان منبعی برای داوطلبین استخدام در دستگاه‌های اجرایی گنجانده شود.
 ۱۱. به‌منظور ارتقای تراز مدیریت معنویت محور، پیشنهاد می‌شود دستورالعمل اجرایی معنویت افزایی و معنویت سنجی مدیران در سطوح متعدد کشور تهیه گردد.

۶- منابع

۶-۱- منابع فارسی

مقاله‌ها

۱. اختری، عباس علی (۱۳۶۹)، مدیریت علمی و مکتبی از دیدگاه اسلام، تهران. سازمان تبلیغات اسلامی.
۲. افتخاری، اصغر و همکاران، (۱۳۹۷). مؤلفه‌های مدیریت جهادی در بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، فصلنامه مدیریت نظامی، ۱۸(۷۰)، صص ۵۳-۸۷.
۳. بختیاری، حسن (۱۳۸۹)، بررسی میزان تأثیر معنویت بر توانمندسازی مدیران، فصلنامه مدیریت اسلامی، ۸۱(۴)، صص ۱۵۰-۱۲۹.
۴. بیکزاد، جعفر و همکاران (۱۳۹۰). معنویت محیط کاری و تأثیر آن بر مؤلفه‌های رفتار شهروندی سازمانی (مطالعه موردی: کارکنان آموزش و پرورش نواحی پنج‌گانه شهر تبریز)، فصلنامه تحقیقات مدیریت آموزشی، دوره ۳، شماره ۱، صص ۹۰-۶۱.
۵. ترک‌زاده، جعفر و همکاران (۱۳۹۶). تدوین الگوی مدیریت جهادی مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری (دام‌ظله‌العالی)، مطالعات راهبردی بسیج، ۲۰(۷۵)، ۳۰-۵.
۶. خلیلی، حسن و همکاران، (۱۴۰۰). معنویت سازمانی در نیروهای مسلح از منظر مقام معظم رهبری (مورد مطالعه: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی)، تأملات اخلاقی، ۲(۲)، ۹۸-۱۱۷.
۷. رحمانی، مریم، (۱۳۸۷). مجموعه مقالات همایش‌های مدیریت جهادی، تهران، وزارت جهاد کشاورزی، دفتر نمایندگی ولی فقیه.
۸. رضایی، بیژن و همکاران (۱۳۹۷). تبیین نقش معنویت در بهبود عملکرد سازمانی. مدیریت منابع در نیروی انتظامی، ۲(۲)، صص ۲۶۳-۲۴۱.
۹. فتحی لیواری، رقیه و همکاران، (۱۳۹۸). مفهوم‌سازی رهبری اخلاقی در سازمان‌های دولتی با رویکرد بومی، مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی ۳۵(۹)، صص ۱۸۴-۱۶۳.
۱۰. فخرایی، میلاد و همکاران (۱۳۹۹). شناسایی مؤلفه‌های مدیران انقلابی در سازمان از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی). مدیریت فرهنگی، ۱۴(۲)، صص ۱۷-۱.
۱۱. لطیفی، میثم و سعیدآبادی، حسن. (۱۳۹۳). پژوهشی پدیدارشناسانه برای فهم جوهره مدیریت جهادی. راهبرد فرهنگ، ۷(۲۸)، ۹۱-۱۲۲.
۱۲. خدادی، حسن و همکاران (۱۳۹۸). الگوی جستاری تشکیل دولت اسلامی با تأکید بر امت دولت ساز. پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۷(۱۶)، ۱۸۳-۱۵۶.
۱۳. فراهانی، مصطفی (۱۳۸۵)، مدیریت بر مبنای ارزش، ماهنامه تدبیر، ش ۱۷۵.
۱۴. عابدی جعفری، حسن و همکاران (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی (اندیشه مدیریت)، ۵(۲)، ۱۹۸-۱۵۱.
۱۵. مبینی دهکردی، علی، ربانی، آرزو، (۱۳۹۱). مدیریت راهبردی مبتنی بر ارزش در سطح سازمان. مجلس و راهبرد، ۱۹(۷۰)، صص ۱۰۱-۶۳.
۱۶. میقاتی، رضا. (۱۳۸۸). مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی در مدیریت و فرهنگ جهادی، مجموعه

مقالات دومین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی. تهران: صص ۲۳۷-۲۳۰.
 ۱۷. مهری، کریمی، (۱۳۹۶). تدوین یک الگوی نظری (تحلیلی) در خصوص تحول معنوی بر اساس بیانات مقام معظم رهبری. تربیت اسلامی، ۱۲(۲۴)، ۷-۲۹.

کتابها

۱. قرآن کریم
۲. صحیفه سجادیه
۳. آرمند، پیمان و ذبیحی طاری، رضا. (۱۳۸۶)، بررسی سبک مدیریت جهادی و سایر سبک‌های مدیریتی، دومین همایش ملی فرهنگ و مدیریت. مجموعه مقالات اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، صص ۱۹-۲۸.
۴. آشوری، داریوش، (۱۳۹۱)، دانشنامه سیاسی، تهران، انتشارات مروارید، ج ۲۱.
۵. امام خمینی (ره)، سید روح‌الله موسوی. (۱۳۹۴)، شرح چهل حدیث، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، چاپ اول.
۶. امام خمینی (ره)، سید روح‌الله. (۱۳۸۵)، صحیفه نور، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره).
۷. امام خمینی (ره)، سید روح‌الله موسوی. (۱۳۷۸)، آداب الصلاة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ هفتم.
۸. امام خمینی (ره)، سید روح‌الله موسوی. (۱۳۷۷)، شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ اول.
۹. ابن منظور، محمد بن مكرم. (۱۴۱۴ ق)، لسان العرب، محقق: میر دامادی، جمال الدین، بیروت، دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
۱۰. برنجی، محمدرضا (۱۳۷۷)، اصول مدیریت، نگرشی بر مدیریت در اسلام (مجموعه مقالات)، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۱۱. بشیریه، حسین. (۱۳۸۷)، آموزش دانش سیاسی: مبانی علم سیاست نظری و تأسیسی، تهران: نشر نگاه معاصر، ج ۹.
۱۲. خان محمدی، هادی. (۱۳۸۸). طراحی سیاست‌های کلان علمی کشور مبتنی بر اندیشه‌ی مقام معظم رهبری (مدظله العالی) با استفاده از روش رویش نظریه. دانشکده‌ی معارف اسلامی و مدیریت. دانشگاه امام صادق (ع).
۱۳. راعب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ ق)، مفردات ألفاظ القرآن، محقق: داوودی، صفوان عدنان، بیروت، دار القلم.
۱۴. شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۸۷)، رشحات البحار، ترجمه زاهد ویسی، چ دوم، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۵. طباطبایی، محمدحسین (۱۴۱۷ ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، مکتبه‌ی النشر الاسلامی.

۱۶. کاشانی، عبد الرزاق (۱۳۷۹). شرح منازل السائرین خواجه عبد الله انصاری، تهران، ایران، الزهرا (س).
۱۷. کراجکی، محمد بن علی (۱۴۱۰ ق). کنز الفوائد. قم، دار الذخائر.
۱۸. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۵)، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
۱۹. مرادنیا، شمس اله. (۱۳۹۰)، تبیین فرهنگ و مدیریت جهادی و شاخص‌های آن. مجموعه مقالات دومین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، تهران: صص ۲۰۵-۱۹۸.
۲۰. مطهری، مرتضی (۱۳۷۸)، یادداشت‌های استاد مطهری، تهران، صدرا.
۲۱. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۶ ش)، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، قم، صدرا.
۲۲. نعمتی پیرعلی، دل آرا. (۱۳۹۳). مدیریت جهادی از منظر قرآن کریم. بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۱(۳۱)، صص ۹۳-۷۳.
۲۳. هیوود، آندرو. (۱۳۹۳)، سیاست، ترجمه عبدالرحمن عالم، چاپ چهارم، تهران: نشر نی.

منابع اینترنتی

امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات، قابل دسترسی در khamenei.ir

ب. منابع انگلیسی

- 1) Dolan, S. L., Garcia, S., & Auerbach, A. (2003). Understanding and managing chaos in organisations. **International journal of management**, 20(1), 23-35.
- 2) Milliman, J., Czaplewski, A. J., & Ferguson, J. (2003). Workplace spirituality and employee work attitudes. **Journal of Organizational Change Management**, 16(4), 426-447.
- 3) Naidoo, M. (۲۰۱۴). The potential of spiritual leadership in workplace spirituality. **Koers: Bulletin for Christian Scholarship= Koers: Bulletin vir Christelike Wetenskap**, ۷۹(۲), 1-8.
- 4) Posner, B. Z. (2010). Another look at the impact of personal and organizational values congruency. **Journal of Business Ethics**, 97, 535-541.
- 5) Saeed, I., Khan, J., Zada, M., Ullah, R., Vega-Muñoz, A., & Contreras-Barraza, N. (2022). Towards examining the link between workplace spirituality and workforce agility: Exploring higher educational institutions. **Psychology Research and Behavior Management**, 31-49.
- 6) Samul, J. (2019). Spiritual leadership: Meaning in the sustainable workplace. **Sustainability**, 12(1), 267.

